

POČECI FILOZOFIJE U HRVATSKOJ

Kruno Krstić

Istraživanje o počecima filozofskog rada u hrvatskim krajevima, prije nego što je u egzaktnom smislu historijsko, može biti, da se slikovito izrazim, arheološko. Dok prvi sačuvani filozofski tekstovi, prvi povijesno sigurni dokumenti o razvijenoj filozofskoj djelatnosti na našem tlu ili među našim ljudima potječu tek iz doba uznapredovalog humanizma, iz prve polovice XV. stoljeća, postoje fragmentarna svjedočanstva i indiciji koji nam dopuštaju da početke te djelatnosti — dakako u opsegu koji teško možemo odrediti — stavimo u mnogo starija razdoblja, možda čak u razdoblje karolinške renesanse. Egzaktan povjesničar možda će zbog nedostatka potpisanih tekstova ustuknuti pred posezanjem u tako drevna vremena, ali treba se sjetiti da je i naša burna politička povijest za razdoblje od doseljenja do XII. stoljeća morala biti rekonstruirana na temelju prilično oskudnih pisanih spomenika, koji su k tome, izuzev nekoliko kamenih ploča i pergamena, isključivo strane provenijencije. Teška sudbina ove zemlje koju su stoljećima uvijek iznova preoravali vojni pohodi, zapljene i otimačine, požari i razaranja, malo nam je što ostavila od dokumentacije o našoj prošlosti. Spominjem samo jedno. Dok, npr., odnosi s Bizantom i Venecijom, crkveni sabori i posebice papinska pisma iz IX. i X. stoljeća upućuju na izdašnu korespondenciju dvorskih kancelarija naših knezova i vladara, na ovom tlu od sve te korespondencije nije ostalo ni traga. Da Porfirogenet nije u svoju šarenu knjigu razmatranja o vladarskom umijeću unio nekoliko poglavlja informacija i primjera s politički relevantnog slavenskog prostora, da pedantni sastavljači Franačkih anala nisu pribilježili i nekoliko pojedinosti o događajima u jugoistočnim markama Carstva, da se nekoliko kroničara, putopisaca, misionara i diplomata uglavnom grčke i latinske pismenosti nije, često usputno, dotaklo i naših jadransko-balkanskih osebnosti i peripetija, koliko bismo danas znali o svojoj povijesti od onih godina koje koincidiraju s Muhamedovom hidžrom i koje smatramo godinama doseljenja, pa sve do XII. i XIII. stoljeća, u koje nas uvode prvi domaći zapisi, sretnim slučajem spašene kronike Popa Dukljanina i Tome Arhiđakona?

Dakako da u stranim povijesnim vrelima koje sam spomenuo, zapisima koje je potakao gotovo isključiv interes za političko ratne događaje,

ne možemo očekivati i podatke o našem kulturnom stvaralaštvu, posebno o eventualnom radu na području tako izuzetnom, širem interesu tako dalekom kao što je filozofijsko. Ali nije isključeno da dalja istraživanja rane srednjovjekovne filozofije među golemom ostavštinom zasad neproučenih, anonimnih ili nesigurno atribuiranih rukopisa pronađu i takve koji će izravno posvjedočiti o sudjelovanju naših ljudi u razvitku proto-skolastičke filozofije.

Na našem geografskom području, uglavnom preko vijesti crkveno-historijskog karaktera, dade se pratiti nepretrgnuto ustrajanje bar nekih oblika antičke prosvijećenosti daleko u srednji vijek. U doba doseljavanja Hrvata u novu domovinu, na području nekadašnjih rimskih provincija Panonije i Ilirika, klasična kulturna tradicija još nije bila utrnula, i simbioza uspostavljena između doseljenika i romanskih, odnosno romaniziranih starosjedilaca obuhvaćala je, uz prihvaćanje latinskog jezika kao medija pismenosti, i održavanje određenih obrazovnih ustanova koje su njegovale i elemente teološko-filozofskog znanja.

Naši povijesni priručnici, koliko mi je poznato, nisu dosad zabilježili događaj koji je iznimno značajan za našu davnu kulturnu prošlost; osnutak visokog učilišta za Venetum i Ilirik u Čedadu (Cividaleu) inauguriran zaključcima kapitulara održanog 825. pod Lotarom I. u Corteoloni. Pohađanje te visoke škole nije bilo ograničeno na kler te imamo mnogo razloga za pretpostavku da su se u Čedadu, uz pripadnike klera, obrazovali i sinovi južnoslavenskih knezova, upravo onako kao što su se sinovi njemačkih i francuskih velikaša obrazovali na analognim učilištima u Fuldi, Aachenu, Sankt Gallenu, Corbieu, Toursu i Liègeu. Nije nevjerovatno da su imena hrvatskih, panonskih i bugarskih knezova (Trpimira, Branimira, Braslava, Pribine, Kocelja, Borisa) upisana u IX. i X. stoljeću na glasovitom Čedadskom evangelijaru zapravo potpisi nekadašnjih učenika čedadске škole. Osnutak te škole jedan je od odraza prosvjetnih nastojanja karolinške renesanse, ali i korak dalje u ekspanziji njezinih glavnih nosilaca benediktinaca na evropski jugoistok. U razmaku od tri desetljeća nakon osnutka Čedadskog učilišta, dva slučajno sačuvana dokumenta govore o pojavi benediktinaca na hrvatskom tlu, pojavi koja je bila vrlo važna za prosvjetnu, a vjerojatno sudbonosna za crkvenojurisdiiksijsku, pa time i za političku orijentaciju zametne hrvatske državnosti.

Još prije nego što Trpimirova darovnica (iz 852) fiksira osnivanje benediktinskog samostana u Rižnicama, pod kneževskim dvorom na Klisu, ulomak jednoga teološkoga polemickog spisa povezuje hrvatskog kneza Trpimira s filozofom-teologom Gottschalkom. Gottschalk, koji je oko dvije godine proveo na Trpimirovu dvoru, podrijetlom Sas, jedan je od najglasovitijih predstavnika francuskoga ranoskolastičkog kruga. Oko njegove krute znanosti o dvostrukoj predestinaciji, koja je u okviru smjelih teorija njegove filozofske družine zapravo teološki preoblikovana teza o sveopćem determinizmu prirode, vodile su se godinama oštre prepirke i sazivali crkveni sinodi koji su ga naizmjenice osuđivali kao herezika i oslobađali od crkvenih izopćenja. S nekim aspektima predestinacije

povezana je i problematika koja je pobudila Gottschalkovo sjećanje na Trpimira. Riječ je o pitanju koje se nama čini više parapsihološkim nego filozofskim: postoje li u nerazumnoj prirodi predznaci iz kojih se mogu predvidjeti budući događaji? Gottschalk je u takve predznake vjerovao: veseo kâs Trpimirova konja bio je znak da će knez pobijediti bizantskog stratega protiv kojeg je bio krenuo u rat.

Boravak jednoga istaknutog predstavnika rane skolastike na dvoru jednoga hrvatskog kneza naoko je sitan historijski detalj, ali potekao iz vremena o kojem nemamo gotovo nikakvih vijesti on mora biti valoriziran. Dolazak Gottschalka i njegove subraće, znanca i prijatelja, Hrabana Maura, Ratramnusa i Skota Eniugene, u hrvatsku sredinu imao je zacijelo određeno značenje za buđenje spekulativnih interesa među obrazovanim pripadnicima te sredine. Prije nego završim ovaj arheološki ekskurs u prve hrvatske dodire s počecima evropske srednjovjekovne filozofije, želim naglasiti da bi rani dolazak montekasinskih, francuskih, irskih i njemačkih benediktinaca u naše krajeve, priključenje nosilaca jedne u tadašnjoj Evropi najznačajnije intelektualne elite sredini koja je već bila u određenoj mjeri prihvatila nasljeđe kasnoantičke tradicije, trebalo detaljnije povijesno istražiti i uokviniti. Da bi se vidjelo kako je već u IX. stoljeću gusta mreža kulturno-političkih međuzavisnosti na Balkanu, tek usput spominjem da je Gottschalkov učitelj Ratramnus 866, dakle dvadesetak godina nakon Gottschalkova boravka na Jadranu, u svom spisu *Contra Graecorum opposita* oštro polemički istupio protiv Focija, slavnog učitelja slavenskih apostola Ćirila i Metodija, koji upravo tada borave u našem susjedstvu kod panonskog kneza Kocelja, i da se to zbiva tada kad franački misionari, nakon Carigrada u pape, dolaze pokrštavati Bugare, knez Domagoj nastoji učvrstiti protubizantsku politiku koja je prozapadna, ali ne i propapinska, jer je riječ o razdoblju kad kršćanstvo predstavlja u njegovu širenje nastoje politički iskoristiti tri podjednako jaka antagonistička središta: Rim, Aachen i Carigrad.

Benediktinske opatije, priorati i samostani, kojih je gotovo stotinu bilo razasuto duž naše obale od Istre do Boke, bili su — uz nešto kaptolskih i komunalnih škola po gradovima — gotovo pola milenija, sve do pojave franjevacâ i dominikanaca u XIII. stoljeću, glavni rasadnici obrazovanja i žarišta intelektualnog rada u Hrvatskoj. Studij u benediktinskim školama, a i u ostalim, koje su sve bile organizirane po njihovu uzoru, uključivao je među septem artes liberales pod imenom dijalektike i elemente filozofije. Tekstovi po kojima se radilo sve do pojave visoke skolastike bili su uglavnom Boetijevi prijevodi Aristotela i Porfirija, njegovi komentari i logičke rasprave, zatim spisi Marija Viktorina, Pseudoapuleja, Augustina, Marcijana Capelle, Kasiodora i Izidora Seviljskoga. Nemamo podataka o tome koliko je u tim školama i uopće našim benediktinskim samostanima bilo izvornog rada s područja filozofije; već od XIII. stoljeća dalje benediktinci kod nas gube teren, njihovi se samostani pretvaraju u ruševine, a knjižnice i arhivi, djela brojnih skriptorija, koji su duž naše obale razvili vlastiti tip beneventane, s malim

izuzecima, propadaju netragom. Kad je riječ o propadanju, nije možda nevažno istaknuti da je zla sudbina mnogo lakše pogađala djela iznimnoga, tj. filozofskog, nego djela primarnog, tj. vjerskog i pravnog značenja. Vjerojatno je benediktinac bio Hermanus Dalmata, podrijetlom iz Koruške ili sjeverne Istre, prevodilac Korana i arapskih astronomskih djela na latinski, čiji filozofski spis *De essentiis*, pisan 1143. u Toulousi i Béziersu, raspravlja o aristotelovskim kategorijama uzroka, gibanja, prostora, vremena i stanja.

Ne bih htio ovdje navoditi velik broj pravnih, crkvenopovijesnih, medicinskih, hagiografskih, biografskih, ritualnih i devocionalnih tekstova koji, iako predstavljaju upravo beznačajan preostatak onoga što je stoljećima napisano, dokazuju kontinuitet kulturne pismenosti, a ponegdje, izravno ili neizravno, svjedoče i o školskom njegovanju filozofije u hrvatskim krajevima. Ali taj kontinuitet treba istaknuti da bi se naglasilo kako bujanje filozofskog interesa i pojava značajnih radova u našem humanizmu ima svoj korijen u višestoljetnoj tradiciji i ne može se jednostavno svesti na strani import.

Naš humanizam nije goli uvoz iz tuđine, ali bilo bi historijski netočno tvrditi da on nije dobio snažne poticaje i stranih sredina. U živoj fluktuaciji vagantnih klerika — humanista nastavnika, gradskih kancelara, notara, mentora plemićkih sinova, liječnika, dvorskih i kurijalnih astrologa, bel-esprita i panegiričara po našim gradovima, osobito primorskim — često iskrsavaju strana imena. Ta je činjenica posve razumljiva ne samo zbog živih pomorskih veza koje podržavaju prisni kontakt našeg Jadrana s čitavim Mediteranom nego i zbog kozmopolitskih nastrojenja i avanturističko-lutalačkih sklonosti mnogih humanista. Blizina Italije privukla je u naše gradove niz istaknutih ličnosti talijanskog humanizma, među kojima se s filozofskim profilom ističu Ravenjanin, neko vrijeme dubrovački kancelar, Johannes Conversini i Lukanac, magister gramatike, logike i filozofije, Philipus de Diversis. Kao indicij o vrlo ranom postojanju naših vlastitih humanističkih orijentacija nije nezanimljivo spomenuti da Conversini, čovjek originalnih, nekonformističkih stoičkih pogleda na život, koji djeluje u Dubrovniku u drugoj polovici XIV. stoljeća, duguje — kao što kaže njegova autobiografija — svoje obrazovanje jednom Zagrepčaninu, nepoznatom magistru Mihovilu. Dodajmo da je Conversini opet bio učitelj Istraninu Petru Paolu Vergeriju starijem, jednom od najznačajnijih predstavnika ranog humanizma, autoru temeljnog djela humanističke pedagogije *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae*.

Kad je riječ o našoj humanističkoj filozofiji, bilo bi posve pogrešno ubrojiti među njene nosioce samo ona imena koja su potpisana na djelima s formalno filozofskim naslovima. *Humanistička* je (a to znači isto što i renesansna) filozofija po svojoj intimnoj biti, prije nego sustav, ili grupa, ili hrpa filozofema, jedno globalno raspoloženje. To je sveobuhvatna duhovna pobuna, misaoni izraz razbuđene volje za širokim, punim ljudskim životom, potraga za novom optikom koja će omogućiti da se tek

na potanko i svestrano razglednom ljudskom svijetu uoče njegovi prvi korijeni i posljednje istine. Zato je humanist po svojoj povijesnoj biti polihistor, »uomo universale«, što uostalom pokazuje biografija svih velikih humanista. Humanist rado pribjegava simboli antičke, ali on se često služi i tradicionalnom metaforikom teologije; dapače, on katkada, pritiješnjen imperativima sredine, čitavu svoju filozofsku dramu izivljava na teološkoj sceni. To moramo razumjeti i prošiniti svoje povijesno istraživanje humanističke filozofije posebice na njezine manifestacije u teološkom ruhu. Svaka se filozofija utjelovljuje u nekim paradigmatičkim slikama i oblicima, arhetipnim artikulacijama misaonosti u jednom vremenu. Svoje egzistencijalne nemire, životnu izgubljenost, tragični osjećaj vremena, užas pred ništavilom, artikulirao je čovjek teoloških vremena u vizijama izgubljenog raja, grešne krivnje, neumoljive božje pravde, vječnog suda, kao što ih suvremeni čovjek uobličuje u prirodnoznanstvenim predodžbama o svojim životinjskim počecima, neumoljivoj fizikalnoj uzročnosti, besmislenom rađanju i odumiranju galaksija, tiraniji bioloških zakona nasljednosti ili neizbježnosti društvenih determinacija. Ako manje tražimo filozofski tekst, a više autentičnu filozofsku misao, naše će istraživanje humanističke renesansne filozofije obuhvatiti prilično mnogo imena koje bi krut klasifikacijski kriterij smjestio među teologe, pjesnike, povjesničare ili prirodoslovce: Ivana Česmičkog-Pannoniusa, Ludovica Crijevića-Tuberona, Matiju Vlačića, Andriju Dudića, Jurja Križanića — da spomenem samo neke od njih. Upravo sada kad pristupamo temeljitom proučavanju svoje filozofijske prošlosti, moramo ići od pretpostavke da se filozofska misao našeg humanizma — renesanse skriva rastočena u cjelokupno stvaralaštvo toga razdoblja i da njezin uži filozofijski koncentrat treba izlučiti vještima, da tako kažem destilacijskim postupkom iz mnogih i mnogih tekstova koji nisu filozofijski etiketirani.

Početak naše humanističke filozofije nije lako kronološki utvrditi, bilo da je riječ o humanističkoj djelatnosti koja se razvija na našem području, bilo o našim ljudima koji humanistički djeluju u inozemstvu. Manja središta humanističkog rada postoje sigurno već u prvoj polovici XV. stoljeća u gotovo svim našim obalnim gradovima: Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Hvaru, Dubrovniku, a i u nekim gradovima sjeverne Hrvatske, npr. u Zagrebu i Varaždinu. O studentima i nastavnicima filozofije iz naših krajeva na stranim sveučilištima, osobito Rimu, Bologni, Beču, Padovi, Parizu, govore dokumenti od XIV. stoljeća dalje. U XV. i XVI. stoljeću već mnogi obrazovani i humanistički aktivni pojedinci žive u inozemstvu kao nastavnici, odgojitelji, kancelisti ili rade u diplomatskoj službi Vatikana, raznih talijanskih republika, Ugarske, Njemačke, Poljske.

Naša humanističko-renesansna filozofija nije nipošto jedinstvena po svojoj idejno-tematskoj orijentaciji; uglavnom se u njoj odražavaju općevropska raspoloženja, struje, grupacije, modeli i standardi. Za razumijevanje pojedinih smjerova te filozofije vrlo je važno uočiti opću kulturnu klimu onih središta u kojima su se formirali njihovi predstavnici.

Prvi naši istaknuti humanistički mislioci pretežno su bili krajem XIV. ili u prvoj polovici XV. stoljeća studenti Pariškog sveučilišta: Ivan Stojković, Juraj Dragišić, Nikola Modruški, Ludovik Crijević, Fran Andreis. U Parizu početkom XV. stoljeća, razdrtom burgundsko-engleskim pokoljima, vlada buntovno-kritička klima kojoj su u temelju ideje protjeranog pariškog kancelara Gersona. To su ideje o oslobođenju crkve od papinske autokracije, države od vladarske samovolje i feudalne prepotencije, a kršćanske religioznosti od teoloških svađa. Buntovne ideje gersonizma živo se odražavaju u djelima svih tih naših humanista pariških đaka, i oni ih često primjenjuju i na prilike u domovini. Najstariji među njima Ivan Stojković, Dubrovčanin, koji je kao delegat Pariškog sveučilišta predao papi Martinu V. zahtjev za sazivanjem općeg crkvenog sabora i otvorio 1430. prvo zasjedanje Baselskog koncila, ustrajavši na pozicijama koncilijarizma, koji tada znači zahtjev za demokratizacijom crkvene uprave i nezavisnošću svjetovne od crkvene vlasti, sukobio se s Eugenom IV. i umro kao kardinal oficijelno shizmatičke stranke. Komentari Ludovika Crijevića-Tuberona propleteni su protuvatikanskim raspoloženjima, drastičnim karikaturama pokvarenog klera, posebice renesansnih papa Aleksandra VI, Julija II. i Leona X, ironijom nad ispraznošću teoloških prepirki, zgražanjem nad tiranskom i taštom sumanutošću vladara, nečovječnošću i gramzljivošću feudalnog sloja i bijedom seljaka. Taj benediktinski opat razvija očito svoje vlastite sudove o socijalnim odnosima kad se u fiktivnom govoru Gjergja Dože obraća pobunjenim seljacima npr. ovako: »Madžarsko plemstvo, vas, kmetove koje ne smatra građanima, ono nad vama vlada kao nad robljem . . . Sve ono na što vi imate jednako pravo kao i plemstvo plemići zločinački sebi prisvajaju; ta vam bahata pasmina ne bi ni голу dušu ostavila, kad vaš život ne bi služio njihovim interesima.« Nikola Modruški, čije rukopise *De felicitate*, *De consolatione*, *De humilitate* s očito filozofskim afinitetom do danas nismo proučili, napušten od Vatikana nakon sukoba sa samovoljom Matije Korvina, ostavlja biskupiju i luta kao prognanik po talijanskim gradovima. Kao modruški biskup, braneći glagoljicu, on se nije ustručavao osporiti čak ni papin autoritet: »Ono ča je . . . od toliko vikov nastojećim ljudem narejeno, nijednih listov i nijednih bul . . . ne potribuje.« Juraj Dragišić, izbjeglica iz bogumilske Bosne, za kojega sam mogao utvrditi da je, kao unuk vojvode Ivaniša Dragišića, potomak brata Hrvoja Vukčića Hrvatinića, iako u svojoj *Logici* i *Raspravi o anđelima* nastoji pomirljivo ublažiti oštine tomističko-skotističkih kontroverza, odlučno je branio sve slobodoumne i napredne stavove svoga vremena. On brani Pica della Mirandola koji se usudio izvore kršćanstva potražiti u orijentalnim mitologijama, staje na stranu Reuchlina i Židova protiv njemačkih dominikanaca koji traže da se spale svi primjerci Talmuda i ostalih hebrejskih izdanja. Zbog intervencije u korist Savonarole, sukobljuje se s Aleksandrom VI. i mora bježati u Dubrovnik. U dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku nalazi se jedna od najpotpunijih zbirki štampanih Savonarolinih spisa; mislim (iako naši inkunabulisti još nisu naišli na tu prepo-

stavku) da je riječ o zbirci koju je Dragišić prikupio radeći na svom apologetskom spisu *Propheticæ solutiones* i, bježeći u Dubrovnik, ponio sa sobom. Kritika lascivnog duha, raskoši i težnje za političkom moći u redovima najviše crkvene hijerarhije provija se i kroz djela Marka Marulića, našega najvećeg humanističkog erudita. Dosada nije istraženo je li Marulić studirao i u Parizu, ali njegove simpatije za gersonovski ideal priproste religioznosti, oslobođene od teološke spekulacije, dokazuje među ostalim i njegov prijevod *De imitatione Christi* pod naslovom *Od nasliđovanja Isukrstova Ivana Gersona kancelara pariškoga*.

Nasuprot toj skupini, koju povezuje kritički stav prema negativnim pojavama u crkvi i feudalnom društvu, određen broj naših humanista koji su se školovali u Italiji, u medicejskoj Firenci, na slobodoumnim sveučilištima Padove, Ferrare, a osobito u rimskoj akademiji Pomponija Leta, filozofski osciliraju, iskreno ili dekorativno, između antikoidnog skepticizma i stoicizma i živo odražavaju libertinizam renesansnog visokog društva. To posebice vrijedi za dva naša istaknuta pjesnika-latinista, pisca slobodoumnih epigrama, Ivana Česmičkoga-Pannoniusa i Iliju Crijevića — Elija Lampidija Cervu, čiji *Lexicon*, s nizom objašnjenih filozofskih termina, još čeka da ga fotokopiramo i proučimo.

Ime Ivana Česmičkoga, koji se nakon libertinskih lutanja Italijom vratio, kako sam kaže, »barbarskom kraju«, upućuje nas na još jednu sredinu, ugarsko-hrvatski dvor, gdje se od početka XV. stoljeća okupljala brojna grupa Hrvata humanista. Okupljanje Hrvata oko dvora, koji oni smatraju svojim i na kojem mnogi nastoje stvoriti crkvenu ili diplomatsku karijeru, počinje s Ivanom Vitezmom iz Sredne, odgojiteljem Matije Korvina, koji je u Ugarskoj stvorio niz kulturnih institucija: sveučilište i akademiju znanosti u Požunu, skriptorij i biblioteku u Budimu. Duže ili kraće vrijeme zadržavaju se u toj sredini mnoge osobe koje su se već afirmirale ili će se kasnije afirmirati u državnom administrativnom aparatu, crkvenoj, nastavničkoj, vojnoj i diplomatskoj službi, te ugarsko-hrvatski dvor uglavnom ima značenje releja preko kojega se održavaju bezbrojne nacionalne i internacionalne veze naših humanista kroz čitavo jedno stoljeće. Među pripadnicima toga dvorskog kruga ima ih više koji kao nastavnici i pisci rade na teološkom i filozofskom području: Petar Zamanj, Toma Bassegli, Serafin Bunić, Ivan Polikarpo, Severitan Barbula. Od posljednjeg, zagonetnog Šibenčanina Barbule, koji je ostavio nekoliko štampanih djela, morat ćemo proučiti bar dva rada užeg filozofskog značaja: komentar Seneki i *Totius vitæ humanæ modus*.

Polovicom XVI. stoljeća, već na izmaku humanističko-renesansnog doba, javlja se skupina pisaca značajnih za povijest naše filozofske misli, koju povezuje naglašen antagonizam prema papinskom Rimu i trajno ili povremeno uz crkvenu reformu — protestantizam. Zahvaljujući životnom djelu pok. Mije Mirkovića, imamo prilično cjelovit, iako još filozofski neanaliziran, portret najznačajnijeg predstavnika te skupine Matije Vlačića-Flacijsa. U novije doba, ponajviše nastojanjem Ivana Supeka, oživljena je nizom prikaza uspomena na najmlađeg člana grupe, Mark-

antuna Dominisa. Ostaje nam da istražimo filozofsko značenje još dvojice, i to polihistora i avanturista Andrije Dudića i Pavla Skalića.

U zasebnu skupinu mogli bi se odijeliti i neki zakašnjeli suputnici renesansnih filozofskih kretanja, predstavnici tradicionalne skolastike, koji djeluju uglavnom kao rutinski komentatori standardnih tekstova, pisci i priređivači školskih priručnika, nastavnici na domaćim i stranim teološkim fakultetima: Grgur Natali Budisaljčić, Augustin Nalješković, Klement Ranjina, Petar i Ambrozije Gučetić uz mnoge druge.

Sredine, krugovi i skupine koje sam, ne poštujući nikakav principium divisionis, razlikovao unutar cjeline naše humanističko-renesansne filozofije, uglavnom su pokušaj da se provizorno markiraju neke njezine suvisle sekcije i tako pruži početna orijentacija pri planskom istraživanju naše najstarije filozofske prošlosti. Izvan tih sekcija ostalo je više imena, među njima dva vrlo značajna, koje povezuje blizina renesansnom neoplatonizmu: Franjo Petrišić-Patricius, o kojem imamo poseban referat na ovom simpoziju, i Nikola Vitov Gučetić, o kojem postoji više parcijalnih radova, ali nijedna cjelovita studija.

Kao kraj humanističko-renesansnog razdoblja naše filozofije moglo bi se označiti razdoblje inaugurirano Tridentskim koncilom, odnosno posljednje desetljeće XVI. stoljeća. U to doba počinje potpuna stagnacija u našoj filozofskoj aktivnosti, koju prekida tek pojava racionalističkih struja u XVIII. stoljeću. Ali to razdoblje nije više predmet ovog referata.

(Napomena: Ovaj je tekst pročitao na simpoziju »Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti« koji je Hrvatsko filozofsko društvo organiziralo u Zagrebu 4. i 5. ožujka 1968.)

Zusammenfassung

DIE ANFÄNGE DER PHILOSOPHIE IN KROATIEN

Obwohl die ersten bewahrten philosophischen Texte, die ersten geschichtlich unanfechtbaren Dokumente über eine entwickelte philosophische Tätigkeit auf kroatischem Boden, beziehungsweise unter den Kroaten, erst aus der Zeit des schon fortgeschrittenen Humanismus aus dem Ende des XIV. und dem Beginn des XV. Jahrhunderts stammen, gibt es dennoch bruchstückhafte Zeugnisse, die uns gestatten, diese Tätigkeit in einen früheren Zeitraum zu lokalisieren, vielleicht sogar auch in die Zeit der Karolingischen Renaissance. Meist über kirchlichgeschichtliche Zeugnisse läßt sich auf dem geographischen Boden Kroatiens eine ununterbrochene Folge einzelner Formen der Antiken Aufklärung bis tief ins Mittelalter verfolgen. Zur Zeit der Ansiedlung der Kroaten in der neuen Heimat auf dem Gebiet der ehemaligen römischen Provinzen Pannonien und Illyrien ist die klassische Kultur noch erhalten und zeigt sich in

einigen Traditionen, und das Zusammenleben der Zugewanderten und der römischen, bzw. romanisierten Einheimischen vollzieht sich in der Annahme des Lateinischen als eines der Medien und der Erhaltung einzelner Bildungsinstitutionen, die auch Elemente des theologisch-philosophischen Wissens pfl egten.

Die neuere Historiographie hat bisher ein wichtiges Ereignis für Kroatiens kulturelle Vergangenheit (und die der Slawen) festgehalten: die Eröffnung einer hohen Lehranstalt für Venetum und Illyrien in Cedad (Cividale), inaugurirt durch die Beschlüsse des Kapitulars, abgehalten 825 unter Lothar I. in Corteleoni. Der Besuch dieser höheren Lehranstalt war nicht nur auf die Mitglieder des Klerus beschränkt, und wir haben guten Grund anzunehmen, daß in Cedad auch die Söhne der südslawischen Fürsten geschult wurden, genauso wie deutsche und französische junge Adelige in analogen Lehranstalten in Fulda, Aachen, St. Gallen, Corbieu, Tours, Liège geschult wurden. Für diese Voraussetzung bilden die Unterschriften kroatischer, panonnoslawischer und bulgarischer Fürsten, die im Verlauf des IX. und X. Jahrhunderts am sogen. Cedader Evangelienbuch erscheinen, den Hintergrund.

Eine besondere Bedeutung für die Kultur und für die kulturelle Entwicklung der Kroaten mit europäischen philosophischen Traditionen hat das Erscheinen der Benediktiner auf kroatischem Boden. Während das älteste kroatische Benediktinerkloster entsteht, das vom Fürsten Trpimir unterstützt wird, weilt am Fürstenhof zwei Jahre lang der bekannte Theologe und Philosoph Gottschalk. In einer der Streitschriften von Gottschalk wird der Fürst im Rahmen von philosophischen Betrachtungen über die Bestimmung erwähnt. Das Verweilen Gottschalks und seiner Mitbrüder in Kroatien, die ideel mit den frühesten Vertretern der Scholastik kommunizierten (Hraban Mauro, Ratramnus, Skot Eriugen u. a.) hat sicherlich eine bestimmte Bedeutung für das Erwachen bestimmter spekulativer Interessen unter den Gebildeten Kroatiens gehabt. Die Ankunft der montecassinischen, französischen, irischen und deutschen Benediktiner, dieser bedeutendsten intellektuellen Elite des damaligen Europa in Kroatien, wo sie teilweise schon das Erbe der späten Antike angetreten hatten, mußte geschichtlich noch untersucht werden. Wahrscheinlich war auch Hermanus Dalmata, aus Kärnten oder Nordistrien stammend, Benediktiner; er übersetzte den Koran und astronomische Werke aus dem Arabischen ins Lateinische und ist Autor der philosophischen Schrift — *De essentiis*, 1143 in Frankreich geschrieben.

Die philosophische Tätigkeit, die unter den Kroaten hauptsächlich zur Zeit des Humanismus anzutreffen ist und auch in der Renaissance, ist wohl einerseits die Weiterführung einer alten Tradition, erhielt aber auch starke Anstöße von Außen, besonders aus Italien, woher als Lehrer, Kanzler, Bischöfe, Ärzte und Notare bedeutende Persönlichkeiten des Humanismus nach Kroatien kommen (Johannes Conversini, Philippus De Diversis, Tideo Acciarini, Palladio Fosco, Johannes Laurentius Reginus, Ludovico Beccadelli usw.). Zentren der humanistischen Tätigkeit

bestehen schon in der ersten Hälfte des XV. Jhs. in unseren Küstenstädten (Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Dubrovnik, Kotor) und auch in einigen Städten des nördlichen Kroatien (Zagreb, Varaždin). Von kroatischen Studenten und Lehrern an fremden Universitäten (in Rom, Bologna, Wien, Padua, Paris) gibt es Zeugnisse aus dem XIV. Jh. und dann fortlaufend. Ein Großteil der im Ausland geschulten bleibt auch da, wo sie als Lehrer weiterwirken und als Erzieher, Kanzleibeamte, Bibliothekare und oft als Diplomaten im Dienst des Vatikan und verschiedener italienischer Staaten dienen, auch Ungarn, Deutschland, Polen usw. vertreten.

Die ersten hervorragenden kroatischen humanistischen Denker waren großteils (Ende des XIV. und 1. Hälfte des XV. Jhs.) Studenten der Pariser Universität (Ivan Stojković, Juraj Dragišić, Nikola Modruški, Ludovik Crijević, Fran Andreis). Unter dem Einfluß der gersonistischen Ideen sind diese ersten unserer humanistischen Philosophen fast alle nonkonformistisch: sie sind gegen Vatikan, konziliaristisch, oft liberal und sozial reformerisch aufgelegt.

Die andere Gruppe unserer Humanisten, besonders die, die in Italien studiert haben (in Florenz, Padua, Ferrara, Rom) oszillieren philosophisch zum antikoiden Skeptizismus und Stoizismus und geben den Libertinismus der hohen Gesellschaft der Renaissance so wieder. Eine gewisse Anzahl von den in Italien oder in anderen Milieus geschulten Persönlichkeiten aus Kroatien sammelt sich um den ungarisch-kroatischen Hof (Ivan Ladislav Vitez, Ivan Česmički-Pannonius, Petar Zamanja, Toma Bassegli, Serafin Bunić, Ivan Barbula und viele andere).

Mitte des XVI. Jhs. neigt eine große Anzahl kroatischer Autoren, die für die Entwicklung des philosophischen Denkens bedeutend ist, dem Protestantismus zu: Matija Vlačić-Flacius, Markantun Dominis, Andrija Dudić, Pavao Skalić.

Eine besondere Gruppe bilden die verspäteten Mitläufer der philosophischen Bewegungen der Renaissance, die Vertreter der traditionellen Scholastik, wie das Grgur Natali-Budisaljčić, Augustin Nalješković, Klement Ranjina, Petar und Ambrozije Gučetić sind.

Von den genannten, die meist in Gruppen zusammengefaßt sind, hebt sich einer der bedeutendsten kroatischen Philosophen hervor, ein erbitterter antiaristotelischer Neoplatoniker — Franjo Petrišić- Patricius, und ein Einzelgänger, in die Dubrovniker Mauern eingeschlossen, Autor zahlreicher gedruckter philosophischer Arbeiten — Nikola Vitov Gučetić.

Als Ende der humanistischen Renaissance-Epoche unserer Philosophie kann ein Zeitraum fixiert durch das tridentinische Konzil, bzw. das letzte Jahrzehnt des XVI. Jhs., angenommen werden. Da beginnt unter dem Druck der Gegenreformation die Periode der Stagnation in der originellen Tätigkeit, die erst durch das Auftreten der rationalistischen Strömungen im XVIII. Jh. unterbrochen wird.